

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Batı Felsefesinin Etkisi¹

Hakan İŞÖZEN²

Hepimizin kabul edeceği gibi amaçlı insan eylemlerinin arkasında bu eylemi önceleyen ve belirleyen unsur en geniş manada fikirlerdir. Bilimsel araştırma süreçlerinden de anımsayacağımız gibi teoriden bağımsız gözlem nasıl mümkün olamıyorsa, çağ, dönem, devir ya da toplumsal sahneyi değiştiren eylemlerin de arkasında ve zemininde, onlara meşruiyet sağlayacak fikirlerin olduğunu varsaymak gerekir.

Biz bu konuşmada Türkiye Cumhuriyetinin temel amaçlarına etki eden felsefi düşünce, gelenek ya da kurumların varlığını sorgulayacağız. Cumhuriyetin yakın sahnesi malum Osmanlı'daki İslahat hareketleri, Tanzimat ve nihayetinde II. Meşrutiyet dönemidir. Bu dönemde, yani Osmanlı'da etkin, kurumsallaşmış bir felsefi hareketin varlığı söz konusu mudur; yoksa neredeyse jön Türklerde olduğu gibi eğitimlerini yurtdışında, özellikle Fransa'da tamamlamış bir takım münevverlerin tekil çabaları mı bu değişimi belirlemiştir? Ana sorunumuz budur.

Konuşmamızın sonunda varacağımız tezleri baştan ortaya koyalım: İlk tezimiz “Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna etki eden fikir mücadelelerinin arkasında bir felsefe geleneği yoktur” tezi olacaktır.

¹ Bu çalışma; İstanbul Aydın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezince, 24.02.2015 tarihinde düzenlenen, “Atatürk Dönemi Politikalarına Konjonktürel Bakış-II: Felsefenin Yeri” başlıklı konuşma metninin doğrudan bant çözümlesidir.

² (Yrd. Doç. Dr.) İstanbul Aydın Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, hakanisozen@aydin.edu.tr

İkinci tezimiz de, ilk tezimizin tamamen inkârı üzerine kurulu bir şekilde “Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna etki eden bir felsefi geleneğin var olduğu” yargısıdır.

Şimdi burada elbette Alman filozof Kant’ı mezarında ters döndürecek bir çelişki söz konusudur. Kant’a müracaat etmemizin nedeni ise şudur: Kant aynı olgu üzerinde birbirlerine zıt olacak iki önermeyi verip ikisinin de doğruluğunu eşit derece onaylamanın antinomi vereceğini bize söylemiştir. Evrenin bir başlangıcı olduğunu ya da olmadığını aynı şekilde savunmak antinomiye tipik bir örnektir. Şimdilik burada duralım ve tekrar tezlerimize dönelim.

Ne anlamda Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda felsefe bir etkindir, ne anlamda bir etken olamamıştır?

Burada epistemolojik yani bilgi ve nesne seviyesinde bir mesele ile karşı karşıya olduğumuzu belirtelim. Felsefe ile kastettiğimiz şey konusunda mutabık mıyız? Her iki tezde de bahsi geçen ortak terim felsefe, sesleri aynı olmakla beraber aynı nesneyi ya da varlık alanını mı işaret etmektedir? Burada yapacağımız seçim antinomi tehlikesini de bertaraf edecektir.

Her iki tezdeki felsefe de sesleri aynı olmakla beraber anlamları, kuşattıkları ve işaret ettikleri itibariyle aynı değildirler.

Bu noktadan başlamak üzere neyi kastettiğimizi delilleriyle açalım. Birinci manada felsefe ismi ile kastettiğimiz bir tarih, coğrafya ve medeniyeti işaret eder. Burada isim ile işaret ettiği varlık bağıını koparmadan meseleye yaklaşıyoruz. Felsefe ismindeki bu varlık alanı içinde çeşitli kopuşlar, değişimler ve iptaller olsa da genel bir sürekliliği ifade eder. Kurucu kavramları, terminolojisi, jargonu ve problematikleri ile Grekçe ve Latince olmak üzere temelde iki dillidir. Sonradan buna eklenmiş ya da bizatihi kendisinden çıkmış olmak üzere bir kurumdan ibarettir: kastettiğimiz Aziz Pavlus’un kurucusu olmak itibariyle bir kurum olarak kilisedir. Belirleme gücü itibariyle bu iki dilli ve tek kurumlu yapının bu özel serüvenine Felsefe ya da geniş kabul bulmuş haliyle Batı felsefesi ya da Batı Felsefe Tarihi diyoruz. Sophos’un ve ona mahsus olduğu düşünülen sophia’nın arzulanması itibari ile başlangıçta karakterize olan philosophia yani felsefe

olarak isimlenmiş Batı felsefesinden bir daha tekrar edelim Grek, Roma ve kilise coğrafyasını kastediyoruz. Ana çabası, dil ve söz dairesinde kalmak suretiyle insanın düşünceye dayanarak varlığı kuşatmaya ve anlamaya çalışmasıdır söz konusu olan.

Batı felsefesi geniş manada sahne kurucudur. Sahnesindeki aktörleri ve rollerini belirler. Geniş manada kültür yaratır. Kültürün toprakta bitki yetiştirme manasına geldiğini ve batı felsefesinin bu yetiştirme işlevini unutmadan devam edelim.

Bu kültür sahnesinin kurucu iki dili vardır ve zamanla Fransızca, İngilizce, Almanca veya başka diller konuşsa da esasen sahnenin asıl ve başlangıç metinleri bu iki dilden çıkar. Ana eksen süreklilik göstermekle beraber kendi içinde spesifik tarihlere de sahiptir. Antik çağ, Ortaçağ ya da modern felsefe gibi. Batı felsefesinin iki kurucu babası vardır: Malumunuz Eflatun ve Aristoteles. Ünlü İngiliz matematik ve mantıkçı Whitehead'in ifadesi ile "bütün felsefe Platon ve Aristo'ya dipnottur" sözü bir dereceye kadar haklılık gösterebilir. Yine de hatasız teşbih olmaz diyelim. Platon ve Aristo dâhil, filozof statüsünde karşımıza çıkan hemen hemen bütün düşünürlerin temel bir kaç ilgi alanı vardır ve genel olarak bu ilgi alanlarındaki dönüştürücü katkıları ile filozof mertebesinde anılırlar. Bunlar metafizik, mantık, etik, matematik ve geniş manada evreni ve doğayı anlama anlamında fiziktir. Batı felsefe tarihinde hemen hemen hiç bir büyük filozof yoktur ki "insanın ne olduğu" sorgulamasını yaparken matematik ve fizik ile uğraşmasın ya da bu alanları kuracak kadar katkıda bulunmasın. İnsanın sorgulanması sonuçta çeşitli değerler sistemi yaratan etik soruşturmalara yol açarken, filozoflar dar anlamıyla fizik ya da matematik ile ilgilenmezler; fizik ya da matematik te alan kurucu figürler olacak şekilde yetkinlikten gösterirler. Sanılanın aksine bu manada filozof statüsündeki düşünürler, sadece düşünüp sevke tabi akıl diyeceğimiz akıl yürütme faaliyetiyle, sözü gereksiz yere büyütmezler.

Pythagoras'tan başlayarak hemen hemen bütün filozoflar sadece matematiği ve geniş manada fiziği temellendirmekle kalmazlar, Descartes, Galileo, Newton, Leibniz, Kant örneğinde olduğu gibi doğrudan bilimsel gelişmeye kendi adlarıyla anılacak seviyede kuramsal ve hatta deneysel katkıda bulunurlar.

Genel olarak etik içinde değerlendirmekle beraber, Platon'un Sokratik diyaloglarını referans alarak başlarsak, bir şehrin erdemle yönetilmesinin ilkelerinin tartışılması anlamında siyasetin entelektüel zemini de yine batı felsefe tarihi içindeki başlıca soruşturma alanları içindedir. Platon'dan Marx'a kendi içinde çatışmalı görünse de fikri üretim belli bir yetkinlikle batı felsefesinin sınırları içinde olmuştur. Burada İslam felsefesi altındaki faaliyetin başlıca düşünürlerini de eski yunan düşüncesinin temel meselelerini tartıştıkları ölçüde bu geleneğin içinde kabul ediyoruz. Elbette tarihsel olarak muazzam katkıları ve vazgeçilmezliklerini ve özgünlüklerini teslim ederek.

Bütün bunlara ek olarak günümüzde tekrar eden "Avrupa ve Avrupalı nedir? Avrupalı kimliği nedir?" soruları son kertede kimin bu felsefe tarihi mirasını sahiplendiği ile doğrudan alakalıdır. Bu Alman olmak için de geçerlidir, Fransız veya İtalyan olmak için de. Bana inanmıyorsanız lütfen İstanbul Gümüşsuyu'ndaki Alman Konsoloslugu'nun ön cephesini süsleyen sütunları ve kaidelerini inceleyiniz. Kaidelerin ve sütunların eski Yunan nizamında olması mimarın tesadüfi seçimi değilse eğer bize bu gelenekle ilgili elbette bir şeyler söylüyor olacaktır. Bu konuda sayısız örnek üretmek mümkündür. Girmeyeceğiz.

İkinci manada felsefe ile kastettiğimiz ise Batı Felsefe tarihi ile bağlantılı olmakla beraber, doğrudan felsefe tarihine müracaat etmesi gerekmeyen ve genel olarak "teorik düşünce" diye adlandırdığımız faaliyetinin kendisidir. Buna da felsefe diyoruz. Teorik düşünceden kastımız ise özellikle bilimsel faaliyetlerin zeminindeki kurucu kavramların düşünülmesi, tartışılması ve ilgili bilimsel alanın nesne ve sınırlarının belirlenmesine dair özel düşünsel etkinliktir. 19. yüz yılın ikinci yarısına kadar özellikle, bilimsel devrimlerin kendi spesifik tarihlerinde gözlemlendiğimiz tartışmalar bu cihettendir. Bir daha hatırlatalım, bilimsel devrimler diye işaret ettiğimiz olguların kendi spesifik tarihleri vardır, kurucuları vardır, araştırma alanları vardır ve bu spesifik tarihin içindeki bilimsel kıtaları kuran hemen hemen bütün bilim adamları birer teorisyendir. Bu manada teorik düşünce ile felsefe dediğimiz ve bir tarihe mahsusen adlandırdığımız alan arasında sınırlar hemen hemen yok gibidir. Hele 17.yy ve 18. yüz yılın bir kısmında teorik düşünce ile örneğin fizik arasında temel bir ayırım da bulunmak kolay değildir. Zira deneysel alanda da yetkinleşen fizikçi ile filozofun ortak

ilgi alanı, fiziğin, doğanın ontolojisini ya da daha geniş manada teorisini düşünmek ve tartışmaktır. O dönemde modern işbölümü bağlamında felsefe bölümlerinde istihdam edilen felsefeci ile fen bilimlerinde istihdam edilen fizikçi türü bir iş bölümü mevcut değildi, zira aynı kişi hem yetkin bir matematikçi ve doğa bilimcisi hem de kavramların kökenlerini kuşatacak şekilde dile ve düşünceye hâkim entelektüellerdi. Bunlar mevcut olanı zaptedip kendisi kendisi olarak çıkmayan ama deneysel alanın zemininde bulunan varlık alanını hesaba katan düşünürlerdi. Teorik faaliyete örnek vermek gerekirse eski tabiri ile doğa filozofu yeni tabiri ile fizikçinin bizatihi doğa, zaman, mekân, hareketin ne olduğunu sorması, psikoloğun bizatihi ‘psişe’nin ne olduğunu sorması, sosyoloğun ise bizatihi toplumun ne olduğunu sorması ya da örneğin matematikçinin bizatihi sayının ne olduğunu sorması bu cihetten örneklerdir. Liste spesifik bilim alanları için çoğaltılabilir ve bu bilim alanlarının kendi tarihleri içinde böylesi soruların sorulmadığı hemen hemen hiçbir tekil düşünsel alan yoktur. Teorisylene verilecek örneklerden biri de Alman düşünür Leibniz’dir. Leibniz’e tekrar döneceğiz.

Üçüncü manada felsefe ise yine ilk manadaki batı felsefesi içinde kalmakla beraber, filozofla kaim olmayan, kurumsal alanda istihdam edilen, modern iş bölümü çerçevesinde üniversitelerde çalışan felsefecilerin yaptığı faaliyet anlamında felsefedir. Modern üniversite ve modern kent ile ortaya çıkmış bir kategoriden söz ediyoruz. Elbette modern üniversite derken 1200lerde kurulmuş olan, Bolonya, Paris üniversitelerinden ziyade 18.yyda büyük oranda kimliğini bulmaya başlamış ve 20 yy’da giderek kitle üniversitesi haline gelmiş üniversite kurum ve pratiğinden bahsediyoruz. Bu manadaki felsefenin üniversitenin entelektüel iklimi ile bütünleşik ve geçmişten gelen tartışmaların bir tür hafızası mahiyetinde önemli ve vazgeçilmez bir işlevi olduğu açıktır. Hatta kadim geleneği bu bölümler temsil eder diyebiliriz. Buradan haddimizi aşmamak kaydıyla felsefe bölümü olmayan üniversitenin gelenek ve hafızayla bağlantısının da mümkün olamayacağı çıkarımını da yapabiliriz. Modern üniversitedeki felsefe bölümleri teorik kavrayışın ve tartışmaların bir tür referans merkezidir ya da kendisini böyle konumlamalıdır. Tekrar söyleyelim: Geleneği ve hafızayı temsil etmeleri itibari ile. Dolayısıyla felsefe bölümleri, sadece üniversitedeki rutin işlevlerinden öte bilimsel üretimin hem etik hem de kavramsal derinlik ve kavrayışı anlamında vazgeçilmez unsurlarıdır.

Ama esas itibariyle modern üniversitedeki meslek sahibi felsefeci, Batı felsefe tarihi içinde doğrudan bir kurumla sınırlı olması gerekmeyen ve mümkünse Spinoza örneğinde olduğu gibi üniversitelerdeki kürsüleri reddedebilecek bir özgürlük ve amatörlük anlayışına sahip olan filozofluk mertebesinde kısmi bir kopuşu da temsil eder. Bu modern toplumdaki kurumlarla içindeki bireyleri bağlayan genel bir durumdur ve kurumun birey üzerindeki belirleyici etkisi nedeniyle, özgürlükten beslenmesi gereken sanat ve felsefe eğitimi yapısı gereği kısıtlayan bir olgudur. Felsefeci yaşamak ve akredite olmak için bir kuruma ihtiyaç duyar, ihtiyaç duyduğu kuruma mensubiyeti de onun sınırsız olması gereken düşünsel etkinliğini belirli ölçülerde sınırlar.

Dördüncü manada felsefe biraz daha pejoratif bir çağrışım yapmakta. Bu manada felsefe daha çok fikriyat olarak tezahür etmekte. Fikriyattan kastımız batıda kullanıldığı manasıyla ideolojidir. Genel bir zihniyeti ve ait olduğu alandaki siyasi pozisyonların meşruiyetini sağlamak manasında fikir ehlinin başvurduğu söze ve muhakemeye dair yoldur. Yine batı felsefe tarihi itibari ile konuşursak, işlev ve hedefleri itibari ile Platon ve Aristoteles'in şiddetle eleştirdikleri sofistlerin yaptığı faaliyete benzer ideolojik faaliyet. Asıl amaç bilmek ve hakikat arayışından ziyade muhatap çokluğu söz sanatları itibari ile yakalamak ve ikna etmektir. Fikir ehli burada kitlelerin iknası ve belli hedeflere doğru tutum ve davranış değişikliği yaratması için dil ve söz alanını bükmekte mahirdir.

Bir kısım düşünür Grek-Roma ve Kilise coğrafyasına ait batı felsefesinin bizatihi kendisinin de bütünüyle ideolojik olduğunu ileri sürmektedir. Bunu da kenara not edelim. Örneğin, başta Platon ve sonrasında Aristoteles'in sofistlik mesleğini, sofistlik mesleği değilmiş gibi bir kılıkta hayata geçirdikleri de ileri sürülmüştür. Bundan neşet eden batı felsefesinin bu manada farklı bir kılıkta sofistlik icra ettiği bir tartışma konusudur. Biz bunu burada sadece aktarmış olmakla kalalım. Fikriyat manasında felsefenin hayat bulduğu alan tahmin edilemeyecek kadar geniştir. İlahiyattan bilime neredeyse birbiriyle tezat gibi duran her düşünsel etkinliğin içinde çeşitli kılıklarda var olabilirler. Fikriyat, pejoratif anlamda hakikatin daraltılması ve deyim yerindeyse bükülmesi ya da peçelenmesi ile çalışır, velev ki kendisi hakikat arayışına teğet dahi geçmese bile.

Böylece felsefe ismi ile neyi kastettiğimizi ifade etmiş olduk. Burada batı felsefesi geleneği dışında hakikat ile herhangi bir teması ya da derdi olan bir insani pratik yoktur çıkarımında bulunmuyoruz. Sadece felsefe isminin belli bir coğrafyaya, dile ya da geleneğe mahsusen geliştiğinin altını çizmeye çalıştık ve bu gelenek dışında da felsefe adı ile kaim çeşitli pratiklerden bahsettik.

Tekrar tezlerimize dönelim. Cumhuriyetin kuruluşuna etki eden ve daha sonra örneğin çağdaş medeniyet seviyesi ülküsü ya da en hakiki yol göstericinin bilim olduğuna dair ilkelerin arkasında felsefenin mevcut olup olmadığını sorgulayacağız demiştik ve birbiri ile çelişen iki önermede bulunmuştuk.

Birinci önermemiz felsefenin, Batı felsefe tarihi manasında kurucusu iki dil bir kurum olan geleneğin Cumhuriyetin kuruluşunda belirleyici bir etken olmadığına dairdi. Bu şu manaya gelir. Tekil fikir akımlarının bir sosyal hareketi belirlemesi ve onu belli hedeflere sevk etmesi manasında bir felsefe kurumu yoktur Osmanlı'da. Ne manada kurum? Kadim Yunan düşüncesinden başlayarak süregelen bir geleneğin devamlılığı ve müstakil bir felsefe pratiğini temsil edecek filozofların olmaması manasında. 16. ve 17 yüzyıllardan başlayarak Matematikçi ya da doğa filozofu manasında bir filozofumuzun, bir teorisyenimizin olmamasını kast ediyoruz. Bir bilimsel teori, alan ya da paradigma oluşturacak bir filozofumuzun olmaması manasında batı felsefe geleneğinin Osmanlı'da oluşmadığını iddia ediyoruz. Burada filozof diye işaret ettiğimiz aslında Platon ve Aristoteles geleneği çerçevesinde ve İslam geleneğinde ortaya çıkmış tartışmalarla sınırlı bir şahıs değil, daha çok 16 ve 17.yyda ortaya çıkan ve kiliseden kopuşu sağlayıp bilimsel devrimlerin zeminini tesis eden ve kendi kendisini yönetimeye sağlayacak olan 'laikos'un fikri olarak oluşmasına imkân veren filozoftur söz konusu olan. Burada isimler bellidir, Descartes'tan Newton'a, Copernicus'tan Kant'a uzanan muazzam dinamik bir liste. Bu listenin müteakibilini Osmanlı'da göremiyoruz. Nedenleri elbette bu konuşmanın sınırlarını aşar. İsterseniz bu konuşmayı biraz daha ete kemiğe büründürelim. Yaşadıkları dönemler itibariyle adlarını ve çalışmalarının bir kısmından bahsedeceğimiz düşünürleri zikrederken lütfen aklımızda o dönemdeki Osmanlı İmparatorluğu da bulunsun.

Bütün bu konuşmayı yaparken amacımız ideolojik yönleri ağır basan ileri batı, geri kalmış doğu türünden oryantalist ayrımlar yapmak değil; mümkün olduğu kadarıyla kıyasa zemin hazırlamaktır. İngiliz düşünürü ve Avrupa hukuk düşüncesinin temel uğraklarından, Leviathan ve Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri kitaplarının yazarı Thomas Hobbes 1588-1679 yılları arasında yaşamıştır. Hemen ondan sonra gelen ve görüşleri ile Voltaire ve Rousseau'yu derinden etkilemiş olan klasik liberalizmin kurucusu John Locke 1632-1704 yılları arasında yaşamıştır. İtalya'ya geçelim. Galileo Galilei 1564 -1642 yılları arasında yaşamış, teleskobu ilk geliştiren ve gökyüzü incelemelerinde kullanan doğa filozofu kendisidir. Jupiter'in dört uydusunu bulmuş ve bunlara azizlerin isimleri yerine dönemin burjuvalarının isimlerini vererek aslında kilise ile bir gerilim yaşamaktan çekinmeyeceği mesajını da vermiştir. Ay ve gezegenlerin Tanrısal mükemmellikte olduğu iddiasını red edip, ayın krater ve dağlarla bezeli olduğunu gözlemlemiş ve kilisenin görüşüne karşı Kopernikçi güneş merkezli evren tasarımı hareketleri gözlemlenebilir, gelecekteki oluşumları öngörülebilir bir matematiksel sisteme oturtmuştur. Ona göre doğanın dili matematiğin dilidir. Fransa'ya geçelim: René Descartes. 1596-1650. Bir bilme metodu olarak kuşkuçuluğun babası. Düşünüyorum demek ki varım diyerek modern öznenin tarihini başlatan düşünür. Kartezyen koordinat sistemini, Sonsuz küçükler hesabı ve analitik geometrinin kurucusu. Fizik ve matematiği birbirine bağlamaya çalışan düşünür. Rousseau: 1712-1778 Toplum Sözleşmesi teorisinin kurucularından, 1789 Fransız ihtilali ve aydınlanmacı düşünürlerin önde gelenlerinden. Newton: 1642-1727. 1687 yılında Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkelerini yayımladı. Kendi diferansiyel hesap yöntemini geliştirdi. Devrimci katkısı kütle çekimidir. Gezegenlerin nasıl olup da yörüngede kalabildiklerini kütle çekimi ile açıkladı. Almanya: İmmanuel Kant. 1724-1804. Saf Aklın Eleştirisi ana çalışmasıdır. Bir bilim olarak metafiziğin temellendirilmesi ve aklın tecrübeye nasıl zemin oluşturduğu araştırdı. Laplace ile beraber kendi adıyla anılan bir kozmoloji kuramı ile bilinir. Örneğin Kant kendisinden sonra gelen hemen her düşünürü hangi bilimsel alan olursa olsun belirlemiştir. Onun ortaya koyduğu tezler ya kabul edilerek ya reddedilerek ya da geliştirilerek modern düşüncenin sahnesini oluşturmuştur. Hegel'den Freud'a onunla hesaplaşmamış düşünür hemen hemen yoktur.

Daha önce de adını andığımız ve kendisine döneceğimizi söylediğimiz filozof-teorisyen manasındaki düşünürümüz Leibniz'di. 1646-1716 yılları arasında yaşayan Leibniz'in, inanılmaz ama olağanüstü yoğun geçen hayatı içinde 50.000 sayfa kadar çalışma bıraktığı söylenir. "Bu büyük filozof ve matematikçi küçük yaşında kendi kendine Latince ve Yunanca öğrenmiş ve 20 yaşında hukuk doktoru olmuş, Alman prensleri hizmetinde çalışmış, Almanların Fransa ve Rusya ile yaptıkları bütün müzakerelere katılmış, yaşamı boyunca politika ve teoloji ile ilgilenmiştir. 'Tanrı Savunusu Bağlamında Tanrının İyiliği, İnsanın Özgürlüğü ve Kötülüğün Kaynağı Üzerine Deneme' (1710) ünlü yapıtlarındandır. Newton'la aynı zamanda entegral ve diferansiyel hesabı bulmuş, bir de hesap makinesi icat etmişti. Leibniz'in ve Avrupalı düşünürlerin ilginç özelliklerinden biri, çağlarının ünlü bilim adamları ve düşünürleriyle kurdukları ilişkilerdir. Leibniz Paris'e gidip, Filozof Malebranche, Fizikçi Huygens ile görüşmüş, Royal Society üyelerinden kimyager Boyle, matematikçi John Pele ile yazışmış ve 1673'de Royal Society'ye üye seçilmiştir. Hague'da Spinoza'yı ziyaret etmiş onun ünlü Ethica'sını yayımlanmadan okumuştur. 1700'de Berlin Akademisini kurmuş ve başkanı olmuştur. Bir bilim ve düşünce dili olarak Almanca ve modern Alman üniversite geleneği ona çok şey borçludur.

Rus Çarı Petro'ya bir bilim akademisi kurmasını öneren de Leibniz'dir. Dil ve Bilgi arasındaki ilişkileri vurgulayan düşünceleri ise, başta Herder olmak üzere, pek çok Alman yazarını ve düşünürünü etkilemiştir.

Leibniz'in teoloji, felsefe, mantık, bilim, matematik alanlardaki çalışmaları, filozof ve bilim adamlarıyla olan ilişkileri, onun zamanında Avrupa'daki Akademilerin etkinlikleri, o çağda yayımlanan bilimsel dergiler ve Avrupa aristokrasinin bilimin yayılmasındaki kapsamlı rolü, Osmanlı tarihinde yoktur." Osmanlı Tarihinde yoktur ibaresi bana ait olmayıp Prof Dr. Doğan Kuban'ındır ve genel olarak Cumhuriyet aydınının bir kısmının da görüşlerini yansıtmaktadır.

Kıyaslamaya uygun olarak şimdi de Osmanlı'da felsefe kurumunun mevcudiyetine bakalım. Tekrar hatırlayalım felsefe diye burada bahsettiğimiz kadim Yunan'dan başlayan gelenektir. Bu geleneğin evrensel olduğu iddiası başlıbaşına bir tartışma konusudur. Ama Osmanlı'da arayacağımız yine bu geleneğin kendisidir. Burada iki temel tez var.

Bunlardan ilkinin Doğan Kuban'ın ifadesiyle söylemiştik, Osmanlı'da bu gelenek yoktur. İkinci tez ise tam tersi Osmanlı'da bu geleneğin batıdaki felsefe geleneğini aşacak özgünlükte var olduğudur. İlkin, 1470'lerde Fatih tarafından kurulan Sahn-ı Seman Medreselerinde felsefe dersleri verildiği biliniyor. Adı felsefe olmasa da o devirde felsefi meselelerine eğilen eğitim mevcuttu. Bu, 2. Mehmet'in ileri görüşlülüğünden kaynaklanan bir istisnayıdır. Klasik dönemde, 1600'lerin ortalarında bu dersler yerine tefsir, hadis ve fıkıha ağırlık verildi. Yunus Emre ve Mevlana okumak zındıklık sayıldı. Yenilikçi, sorgulayan düşünceler susturuldu ve düşünürler idam edildi. Matematik, astronomi ve felsefe dersleri ihmal edildi. Koçi Bey bu gerilemeleri 1640'ta 4. Murat'a sunduğu İslahat Layihası'nda izah etti. Ona göre: bilgin insanlarla cahil insanlar ayrılrsa ve bilge kişilere imkânlar sağlansa bilim eskisi gibi iyi gelişebilirdi. Katip Çelebi de bu eksikliği fark etmişti. Mizanu'l-Hak(1656) adlı eserinde felsefe ilimlerine cahil insanların dolduğunu belirtti. İbrahim Müteferrika, Usulü'l- Hikem fi- Nizam'ül- Umem (1731) eserinde din adamlarının topluma müdahalesinin geri kalıştaki etkisinden bahsetti. Bu tarihsel verilere tam zıt görüş ise Osmanlı medreselerinde ve sivil hayatta yetkin bir felsefe eğitimi olduğuna dair ikinci tezdirdi. Bu konuda Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay'ın Osmanlılarda Düşünce ve Felsefe kitabında Varlık, Bilgi, Dil, Mantık, Ahlak, Tasavvuf ve Hukuk Felsefesi alanlarında yazılmış metinlerin var olduğunu söyler. Bolay, hocası Hilmi Ziya Ülken'den devralarak Batı felsefe geleneğindeki filozoflar ile Osmanlı ve öncesindeki düşünürler arasında benzeşimler kurar. Ülken, “örneğin İslam Felsefesi adlı kitabında Ortaçağ Hıristiyan Volontaristleri ile Gazali arasında; Gazali ile Pascal arasında; Gazali ile Kant ve özellikle de Hume arasında benzerlikler bulur. Yine aynı eserde, Gazali ile Spinoza arasında; Gazali ile Bergson arasında; Gazali ile Kierkegaard arasında; Gazali ile Condillac arasında benzeşimlerden söz eder. Prof. Bolay da, Ülkeni izleyerek, bu türden benzeşimleri gösteriyor. Örneğin, 15. yüzyılda yaşamış olan Muhyiddin Kafiyeçi ile Wittgenstein arasında Dil felsefesinde yaklaşımları bağlamında; Molla Fenari ile Locke ve Kant arasında Mantık felsefesi bağlamında ilişkiler kurulabilir Prof. Bolay'a göre. Bu liste benzeşim cihetinden uzayabilir. Öte yandan Süleymaniye Kütüphanesinde hala üzerinde çalışılmamış birçok el yazmasının bulunduğu ve bunların içinde önemli miktar felsefeye dair çalışmaların da olduğu söylenir. Doğrudur büyük zenginliktir ancak bunun ne oranda bir felsefe tezgâhi

yarattığı muğlaktır. Ayrıca bu çalışmaların hiç bir surette aynı dönemde batıda yaşamış filozof, matematikçi fizikçi düşünürlerle ilgisi olmadığı, örneğin Osmanlı'nın ne Descartes'ı, ne Leibniz'i ne Galileo'yu bildiği ya da etüt ettiği ileri sürülebilir. Temel ilginin daha çok dini çerçeve ve Platon ile Aristotles'ten gelen tartışmalara odaklanmak olduğudur. Bütün bunlar bizim ilk tezimizi çürütmüyor inancındayız. Osmanlı'da batı felsefe geleneğine karşılık düşecek şekilde bir felsefe tezgahı yoktur ve de buna uygun bir şekilde ne bir filozof ne de fizikçi ya da kimyacıdan söz etmek mümkün değildir. Bu örnekleri matematik ve fizik alanından vermiştik. Dolayısıyla fikri pozisyonumuz delilleri itibari ile açıktır.

İkinci tezimiz, hatırlayacağımız gibi, felsefenin Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna etki edecek şekilde mevcut olduğu idi. Tanzimat dönemine gidelim. Tanzimat döneminde felsefe çalışmaları yapan müvevverler arasında Münif Paşa, Ziya paşa, Ali Suavi, Ahmet Mithat'ı görmekteyiz. Voltaire, Fontenelle, Fenelon, Rousseau'dan çeşitli çeviriler yapıp kendi çıkardıkları gazete ve dergilerde yayınlamışlardır. Birinci Meşrutiyet döneminde ise Namık Kemal, Şinasi ve Ziya paşa önderliğinde Jön Türkler hareketini görüyoruz. Tasviri Efkar, İbret ve Hürriyet dönemin ünlü gazeteleridir. Yine bu dönemde felsefi akımlardan materyalizm, pozitivism ve evrimcilik oldukça yayılmıştır. Baha Tevfik kendi felsefe dergisinde “Bizde Felsefe dili yoktur, ben bunu yapmaya çalışıyorum. Batının üstünlüğü felsefesinin üstünlüğü ile alakalıdır” diyerek Kant'tan ilk Felsefe sözlüğünün yayımına kadar çeşitli çalışmalar yapmıştır. Yine Beşir Fuat, Diderot, D'Holbach ve D'alembert'den çeviriler ve incelemelerde bulunmuştur. Pozitivist ve naturalist felsefeden etkilenenler arasında Rıza Tevfik, Mehmet Cavit ve Ahmet Şuayip gelir. Rıza Tevfik kendisini Bacon ve Stuart Mill'İN öğrencisi sayar ve ampirizmi ve agnostisizmi şiar edindiğini ilan eder. 1914'te Felsefe Dersleri adını taşıyan liseler için ilk felsefe kitabını yayınlar. Yine bu dönemde Asaf Nefi, Suphi Ethem, Ethem Nejdet, evrimci görüşlerin temel tezlerini savunurlar. Ahmet Rıza, Auguste Comte'la ilk kez ilgilenen kişi olarak Paris'te pozitivistlerin derneğine üye olur ve onların “Ordre et Progres/Düzen ve İlerleme” sloganlarını Osmanlı'nın son döneminde parola haline getirir. Abdullah Cevdet, Gustave LeBon ve Voltaire'den çeviriler yapar. Yine bu dönemde İsmail Fenni Ertuğrul, İzmirli İsmail hakkı, Mehmet Ali Ayni adı anılması gereken düşünürlerdir.

Ziya Gökalp'ı de burada anmadan geçmeyelim, Sosyoloji ve Felsefe arasındaki bağıntıları düşünen ve Durkheim'dan alıntılarla Osmanlı ve Cumhuriyetin temel meseleleri ile uğraşan yine başlıca kişi o'dur. Milli kimlik arayışı, mesleki solidarizm üzerine sayısız yazılar yazmıştır. Bu arada bir hatırlatma, 19 yy'da Osmanlı modernleşmesi kâh çeviri kâh taklit yoluyla batı felsefe geleneğine eklenmeye çalışırken, aynı dönemde bu geleneğin sürekliliği içinde ortaya çıkan Einstein uzay, zaman, kütle ve enerji hakkındaki dört makalesini 1905'te yayımlar; Freud, rüyaların yorumu kitabını 1901'de, Maxwel Elektromanyetik alanın dinamik teorisi adlı kitabını 1864'te yayımlar. Marie Curie fizikte Nobel ödülünü 1903'te, kimyada ise 1911'de almıştır. Wilhem Wundt 1879'da Leipzig Üniversitesinde ilk psikoloji laboratuvarını kurmuştur. Mendeleev elementlerin periyodik tablosunu 1869'da yayımlar.

İkinci tezimiz itibariyle Tanzimat ve sonrasına bakarak “Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda felsefe bir etken ‘olmuştur’u tekrar edelim. Olmuştur. Ancak ilk tezimizde söylediğimiz anlamda bir felsefeden bahsetmiyoruz artık burada. 19. yy'da Avrupa ülkelerine gidip felsefe, doğa bilimleri ve sosyal bilimleri çalışan öğrencilerin buradaki çabaları sınırlı bir alan tanıtımı ve çeviriye dayanır. Gerçek manada filologlarımızın olmaması da etüt edilen felsefe tarihinin güvenilirliğini zedeler. Ancak 19 yy'da batıda cereyan eden fikir akımlarının Osmanlı'daki taşıyıcısı olmak manasında felsefe büyük bir işlev görmüştür. Bu işlevi ile felsefe, doğa bilimcisi ve filozof yetiştiren bir yapıdan ziyade fikirler ve dünya görüşü manasına da gelecek olan ideolojik bir işlevdir. Aydınlanma düşüncesinin temel idealleri, Ulus devlet, demokrasi, özgürlük, bilim ve kalkınmaya dayanan ilerlemeci bakış tanzimat dönemindeki çok dinamik bir fikir ortamında gelişmiştir. Matematiği ve doğayı düşünen filozoftan ziyade toplumsal sahnenin değişmesi gerektiğini savunan ve yeni sahnenin ana unsurlarının ne olması gerektiğine kafa yoran bir münevver prototipi söz konusudur. Büyük oranda Fransızca konuşur ve düşünür ve yüzü batıya dönüktür. Batıdaki bilimsel devrimlerin ve Ulus devlet hareketlerinin dinamizmi karşısına buna benzer program teklifleri ile gelirler. Program acildir. Batıda bilimsel devrimlerin zeminini oluşturacak uzun felsefi mayalanma, tartışma ve görece özgürlük ortamının bir benzerini oluşturacak zaman yoktur. Asıl iş ilerlemeyi ve dönüşümü sağlamaktır. “Hayatta en hakiki yol göstericinin bilim” olmasının ne anlama geldiğinin

entelektüel zemini ve tarihini tartışmak mümkün değildir. Ana hedef çağdaş uygarlık seviyesini yakalamaktır. Cumhuriyetin işte bu temel iki idealini Tanzimat ve sonrası II. Meşrutiyet döneminin fikir tartışmalarında görürüz. Fikir tartışmaları diyoruz ve felsefe bu manada ideolojik bir işlev ve zemin oluşturmuştur. Bu doğrudur. Ama tarihsel kaynaklarından daraltma manasında bir felsefe söz konusudur burada. Bir yandan matematikle, doğayla ve etikle ilgilenen ve filozofla kaim felsefe ile bu geleneğe eklemlenmeye çalışan ve ne yazık ki bu geleneği çeşitli eklektik yaklaşımlarla daraltan bir Tanzimat dönemi aydınıyla karşı karşıyayız. Öyle bir felsefe ki pozitivizmde hayat bulduğu şekliyle felsefe tarihine inanmayan bir felsefe. Tarihin yüklerini reddederek bilim yapmaya ya da bilimsel süreçlere eklemlenmeye çalışan bir felsefe. Bilimsel düşüncenin metafizik, spekülasyon zemininden ziyade bilimsel başarıya odaklanmış bir ideoloji, bir fikriyat.

Evet felsefe ile ilgili Cumhuriyet öncesi genel arka planı biz böyle görüyoruz. Bu arka planla ilgili olarak son olarak şunu söyleyelim. Şu türden bir iddiamız olamaz. Osmanlı'da zengin bir fikir hayatı yoktur. Bunu iddia etmek abestir. Sadece kıyaslamamızı felsefe ismi ile kaim spesifik bir tarihe referansla yapmaya çalıştık. Bunun müteakibini Osmanlı'da görmediğimiz iddiasıyla konuştuk. Sözü daha fazla uzatmadan bitirelim.

Yeni Cumhuriyetin sahnesinde ne var? Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ortaya koyduğu dört temel idealden bahsedeceğiz:

- Türkiye isminde yeni Cumhuriyet ve buna uyumlu bir toplum projesi
- Bilim merkezli bir ilerleme ve değişim programı
- Türkçe
- Ulus/birey ekseninde esasında yeni yurttaş.

Bu dört eksenin de arkasında farklı teorik yaklaşımların olduğu ve bunların pragmatik ve faydacı nedenlerle seçilmediğini ifade edelim.

Türkiye isminde yeni Cumhuriyet ve toplum. Cumhuriyet tercihinin siyasi, tarihsel manada teorik nedenlerine girmeden doğrudan Türkiye toplumundan ne anlaşılabilir, bunu açmaya çalışalım. Bilindiği gibi Osmanlı toplum yapısı çok dinli ve çok milletli bir karakter arz eder.

Bir tür siyasi konsolidasyondur. Cumhuriyetin kuruluşunda karşılaştığı ve tarihte Anadolu'ya birliğini verenin ne olduğu sorusu asli bir kimlik ve hafıza sorusudur. Anadolu'da kökenleri itibariyle farklı etnisitelere bağlı anadil ve kültürlerden halkların olduğu malumdur. Ancak bu halkların tarihte birliğini sağlayanın yani temelde ve özde Anadolu'daki "asli kimliği" teşkil edenin Anadolu Türk kimliği olduğu iddia konusudur. Dolayısıyla yeni cumhuriyetin ve toplum projesinin bu asli kimlik teşkili iddiası üzerine bir tür hafıza restorasyonu olduğudur. İronik olarak yeni diyoruz, aslında Anadolu'nun asli kimliğinin hafızada tekrar açılması olarak da bunu dile getirebiliriz ve bunun kesinlikle etnik kimliklerle karıştırılmaması gerekir. Bu cihetten ötekileştirici milliyetçilik okumaları bize göre tamamen konu dışıdır.

Diğer eksen ise bilim merkezli bir ilerleme ve çağdaşlaşma programıdır. Neyi kastettiğimizi konuşmamızın çeşitli safhalarında bahsettik. Burada Cumhuriyete getirilen pozitivist bilim eleştirisi kısmi olarak haklı olmakla beraber, bilim ile pozitivistimin her defasında yan yana kullanılması bizatihi pozitivist bir düşünce sakatlığından gelmektedir. Bu manada 19 yy pozitivistimi de onu eleştiren anti-pozitivist akımlar da benzer birer tuzağa düşme tehlikesiyle her zaman karşı karşıyadırlar. Şimdi bunu eklememiz gerekir: bilim merkezli değişim programının merkez unsuru batıda olduğu gibi üniversiteler olmuştur. Evet bir filozofumuzun, bir fizikçimizin olmadığı doğrudur ama üniversite reformuyla başlayan süreç, içinde her türlü siyasi-ideolojik karmaşayı taşısa da Cahit Arf'ları, Feza Gürsoy'ları, Muzaffer Şerif'leri ya da Mübeccel Kıray'ları da çıkarabilmiştir. Onlara şükran borçlu olduğumuzu yineleyelim.

Üçüncü unsur Türkçe'dir. Türkçe meselesini ise Osmanlıca-Anadolu Türkçesi, saray- halk dikotomilerine müracaat etmeden okumak gerekir. Bizce bu dikotomiler abestir. Mesele dil ile sözü karıştırmaktan ibarettir. Türkçe dili ile bunun sözdeki tezahürlerini karıştırmamak gerekir. Anadolu Türk birliği Türkçe içinde açılmıştır. Bu diğer yerel dillerin mevcudiyetlerini kesinlikle yadsımaz, ancak birliğin esası, doğuşu Türkçedir. Türkçenin giderilmesi Anadolu'daki kimliğin giderilmesi manasına gelir. Dolayısıyla Türkçe üzerinde bir ırkçılık ya da ötekileştirici bir milliyetçilikten ziyade birliğe asli olanın Türkçe üzerinden söze gelmesinin zorunluluğudur. Bu itibarla örneğin bilim dilinin Türkçe olması, hakikat araştırmalarının

Türkçe üzerinden yapılması üzerinde hararetle düşünülmesi gereken husustur. Bu diğer dillerin önüne yasak konulması anlamına gelmez. Tam tersine bu diğer etnik dillerin de özgürleşmesinin modeli olmak açısından bir araçtır.

Birey esnasındaki yurttaş ekseninde ise izin verirseniz burada Kant'a müracaat edelim. Kant ünlü aydınlanma nedir makalesinin girişinde (ki artık kolektif hafızanın da bir unsurudur bu metin) "Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır Sapare Aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! Sözü şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır." Bir manada Kant bize şunu söyler: " Kendi kaderini, bilim ve ahlaki eylemin olanaklılığı üzerinden eline alabilme cesaretini gösteren insan". Bu insan artık yığınsal bireyin mensubiyeti içinde tanımlanamaz. Asli kimliği içinde kendisini gerçekleştiren bireyin hakkının teslimidir ana amaç. Aynı anda hem ahlaki bütünlüğe sahip yani eylemleri birer ahlaki ilke oluşturacak şekilde davranan ve bizatihi ve öncelikle bilme amacıyla bilim üreten insandır. Bu insan bir proje ürünü değildir. Kökeni ve kaynağı yine kendi tarihimiz içindeki cevherde gizlidir. Bu birey olmaklık örneğinin hafızamızda mevcut olduğunu ileri sürüyoruz. Osmanlı coğrafyası bu eserlerle bize bu mevcudiyetin izlerini sunmaktadır.

Konuşmayı burada sonlandıralım. Söz içinde haddimizi fazlasıyla aştık. Beni dinlediğiniz için çok teşekkür ederim.